

LES 25 CAESAR LEZEN EN CONJUGATIE III

In deze les ga je voor het eerst lezen. En daar bedoel ik mee dat je Latijn gaat lezen dat door een echte native speaker van de taal geschreven is. Een man, want daar gaat het hier om, die als klein kind zijn ouders Latijn had horen praten en deze taal als moedertaal leerde gebruiken. De man waar het hier om gaat, is Julius Caesar die in het mooie ronde jaartal 100 v.C. geboren is en dus zo'n vier jaar later echt Latijn sprak.

Groot geworden werd Julius Caesar een bekende generaal maar zoals veel belangrijke personen in zijn tijd, hield hij ook van schrijven. Toen hij tussen zijn veertigste en zijn vijftigste levensjaar in Gallië oorlog voerde, nam hij de tijd om alles wat hem de moeite waard leek ook op te schrijven. In zijn moedertaal, het Latijn. Eenmaal in boekvorm verschenen bleven de avonturen van de Romeinse generaal onverminderd populair. En dat verklaart waarom Caesars tekst de tand des tijds doorstaan heeft. Want altijd waren er weer lezers die zijn boek wilden lezen en daarom werd het elke keer weer opnieuw uitgegeven.

Vandaag de dag kunnen we dus met onze eigen ogen lezen wat Caesar zo'n tweeduizend jaar geleden aan het papier toevertrouwde. Dat is heel informatief maar ook lastig omdat Latijn zijn moedertaal was en voor ons een tweede taal die we geleerd hebben. En dat is altijd anders. Vooral omdat het Latijn geen plaatsingstaal is zoals het Nederlands en omdat de woorden in de zin voor ons gevoel ook vaak helemaal door elkaar staan. Maar ook omdat Caesar ervan hield lange en ingewikkelde zinnen te schrijven.

Om Caesars eigen verhaal te kunnen lezen heb je dus hulp nodig. En die krijg je ook. Want van elke Latijnse zin krijg je te zien hoe die in elkaar steekt. En ook krijg je bijna alle woorden die je nog niet kent. Maar dan nog vraagt het tijd en concentratie

Copyright © 2022 René van Royen/
Academisch Studie- en Uitgeefcentrum
Amsterdam

opmaak: Addy de Meester

ISBN 978-94-91812-03-3

om Caesars zinnen te begrijpen en te vertalen. Want je gaat nu voor het eerst aan de slag met ‘samengestelde zinnen’ zoals dat heet.

een samengestelde zin

Een samengestelde zin is een zin die uit een of meer hoofdzinnen en een of meer bijzinnen bestaat die aan elkaar vastgemaakt zijn. Het is dus een beetje of je te maken krijgt met een oefening waarin de zinnetjes niet apart staan en genummerd, maar als het ware een geheel vormen. Zo’n samengestelde zin kan heel lang zijn, maar het blijft een feit dat ze bestaan uit allemaal afzonderlijke zinnen die op de een of andere manier aan elkaar bevestigd zijn.

Dat bevestigen kan op twee manieren. Je hebt de onderschikkende manier waarmee een bijzin aan een hoofdzin vastgemaakt wordt. Maar je hebt ook de nevenschikkende manier waarop een hoofdzin aan een andere hoofdzin gekoppeld wordt. Of de ene bijzin aan de volgende.

een Nederlands voorbeeld

Om een Nederlands voorbeeld te geven.

‘Wij gingen niet met de auto
omdat vader met de trein wilde’.

In deze tekst zie je de hoofdzin ‘wij gingen niet met de auto’. Deze zin heeft de woordvolgorde zoals je die van de stellende hoofdzin kent. Op plaats één het onderwerp, op plaats twee het werkwoord en op plaats drie dat waar het werkwoord om vraagt.

	PLAATS EEN	PLAATS TWEE	PLAATS DRIE
H	Wij	gingen niet	met de auto

De bijzin is ‘omdat vader met de trein wilde’. Maar die zin heeft een

heel andere woordvolgorde. Helemaal vooraan zie je het woordje ‘omdat’ staan. Dat is de boosdoener. Want zodra je het woordje ‘omdat’ in de mond genomen hebt, wordt de zin die je gaat maken heel anders. Probeer het maar uit. En omdat dit woordje zo belangrijk is, noem ik het de ‘bijzinmaker’ en het staat op de eerste plaats van de bijzin.

Na de bijzinmaker zie je het onderwerp ‘vader’. Dat staat dus op de tweede plaats van de bijzin. En het regeert de persoonsvorm ‘wilde’. Maar deze persoonsvorm komt pas aan het einde van de zin en dat waar het werkwoord om vraagt, komt daar weer voor. In de bijzin staat alles kortom op een andere plek dan in de hoofdzin. Kijk maar naar het schema:

	EEN	TWEE	DRIE	VIER
B	omdat	vader	met de trein	wilde
	bijzinmaker	onderwerp	voorzetselconstructie	persoonsvorm

Een samengestelde zin bestaat dus uit zinnen die heel verschillend geconstrueerd zijn.

De relatie tussen hoofd- en bijzin is er een van meester en knecht. Waarom? Omdat de bijzin niet op eigen benen kan staan. Een bijzin heeft altijd een hoofdzin nodig om zich aan vast te houden en in ruil daarvoor helpt het de hoofdzin. Want de bijzin heeft als taak om iets toe te voegen aan de hoofdzin. In het voorbeeld van hierboven legt de bijzin uit waarom wij niet in de auto stapten. Op die manier ‘werkt’ de bijzin dus voor de hoofdzin. En daarom kun je het verband tussen hoofd- en bijzin ‘hiërarchisch’ noemen., een verband tussen baas en knecht.

Om deze hiërarchie te visualiseren, krijg je nu een schema te zien waarin de hoofdzin ‘boven’ de bijzin staat. Links in de hoek bovenaan zie je de H van Hoofdzin staan en de tekst van de hoofdzin zie je uitgeschreven in het bovenste vak. Helemaal links daaronder zie je de B van Bijzin staan. En in dit onderste vak zie je ook de tekst van de bijzin. Zo dus:

H	Wij gingen niet met de auto	
B		omdat vader met de trein wilde

hoofd- en bijzin in het Latijn

In het Latijn is het niet anders. Die taal kent en gebruikt ook samengestelde zinnen die bestaan uit een combinatie van in elk geval één hoofdzin en één bijzin. En in die taal zijn de verhoudingen ook zo dat de bijzin de hoofdzin ‘bedient’. Het verschil tussen een hoofdzin en een bijzin is ‘de bijzinmaker’, net als bij ons. Want de bijzin wordt ingeleid door een bijzinmaker en een hoofdzin kan door alle soorten woorden worden ingeleid maar niet door een bijzinmaker.

De bijzinmaker waar je mee vertrouwd bent, is het woordje ‘cum’, ‘omdat’. Dat komt heel veel voor in het Latijn en het zorgt ervoor dat de personsvorm van de bijzin in de conjunctivus staat. Daar heb je heel wat oefeningen mee gemaakt. Wat nieuw voor je is, is dat er ook andere bijzinmakers bestaan. Dat zijn woordjes die er ook voor zorgen dat je vanzelf - of in dit geval dat een Romein vanzelf - een bijzin maakt. En met die andere bijzinmakers ga je nu kennis maken.

Als voorbeeld gebruik ik, zoals beloofd, een tekst van Julius Caesar, een echte native speaker van het Latijn. Het gaat om de eerste woorden van zijn *Commentarii de bello Gallico*, dat vertaald iets betekent als ‘schets van de oorlog in Gallië’. En die zijn:

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae ...

Deze tekst bestaat uit één hoofdzin en één bijzin. Wat hoofdzin is en bijzin kun je zien door te letten op de bijzinmaker. De zin begint met ‘Gallia’. Dat is een zelfstandig naamwoord en dat betekent dat de woorden die daarna komen allemaal horen bij de hoofdzin. Want een hoofdzin begint met alles behalve een bijzin-

maker. De bijzinmaker is ‘quarum (F7)’ dat ‘waarvan’ betekent. En alles wat daar achter staat, hoort bij de bijzin. Dit ‘quarum (F7)’, ‘waarvan’ is een zogenaamd betrekkelijk voornaamwoord dat ook in het Nederlands een bijzinmaker is. Alles wat achter deze bijzinmaker ‘quarum’ staat, vormt de bijzin. En alles wat ervoor staat, is hoofdzin.

Omdat een hoofdzin ook in het Latijn bediend wordt door een bijzin, zijn de verhoudingen hiërarchisch. En dus kan ik de zinnen in een schema zetten met de hoofdzin bovenaan en daaronder de bijzin. Dat ziet er dan zo uit:

H	Gallia omnis est divisa in partes tres	
B		quarum unam incolunt Belgae

In het bovenste vak heb je de hoofdzin en in het onderste vak de bijzin. Aan de letter H helemaal links kun je zien dat de bovenste tekst een Hoofdzin is. En de letter B maakt duidelijk dat de tekst daar onder een Latijnse Bijzin is.

Bij het vertalen van een samengestelde Latijnse zin ga je als volgt te werk. Je begint bij de hoofdzin en je houdt bij het vertalen, zoals je dat gewend bent, de regel van Nederlandse woordvolgorde voor de stellende hoofdzin aan. Dat wil zeggen dat je het onderwerp op plaats één, de persoonsvorm op plaats twee en waar het werkwoord om vraagt op plaats drie zet. De bijvoeglijke naamwoorden - als die er zijn - zet je altijd voor het zelfstandige naamwoord waar ze bij horen.

Wanneer je deze regels aanhoudt, maak je van de hoofdzin ‘Heel Gallië is verdeeld in drie delen’. Het onderwerp is ‘Gallia (F1) dat je op plaats één zet met daarvoor het bijbehorende bijvoeglijke naamwoord ‘omnis (F1)’. Op plaats twee zet je de persoonsvorm ‘divisa est’, ‘is verdeeld’. En op plaats drie staat ‘in partes tres’ omdat ‘divido III, dividi, divisum, verdelen’ hier een werkwoord van ruimte/tijd is vraagt het om een voorzetselconstructie. Die is ‘in partes’, ‘in delen’. Het woordje ‘tres (F9)’ is een bijvoeglijk naamwoord dat bij ‘partes (F9)’ hoort en dat je er in je

vertaling dus voor moet zetten waardoor je vertaalt: ‘in drie delen’.

Dan is de bijzin aan de beurt. Die moet je vertalen volgens de plaatsingsregels van de Nederlandse bijzin. Die regels zijn dat op plaats één de bijzinmaker staat, op plaats twee het onderwerp, op plaats drie waar het werkwoord om vraagt en op plaats laatst de persoonsvorm. Zo dus:

plaats één: de bijzinmaker: dat is ‘quarum (F7)’

plaats twee: het onderwerp: dat is ‘Belgae (M6)’

plaats drie: waar het werkwoord om vraagt: dat is ‘unam (F4)’

plaats vier: de persoonsvorm: ‘incolunt’.

De bijzinmaker ‘quarum (F7)’ betekent ‘waarvan’ en daar zijn de drie delen van Gallië mee bedoeld die in de hoofdzin genoemd worden. Het onderwerp is ‘Belgae (M6)’ dat de ‘Belgen’ betekent, een woord van declinatie I dat mannelijk is. Omdat het werkwoord ‘incolunt’, ‘bewonen’ een overgankelijk werkwoord is dat om een lijdend voorwerp vraagt, staat het lijdende voorwerp van de bijzin op plaats drie. Dit ‘unam (F4)’ is een bijvoeglijk naamwoord dat zelfstandig gebruikt is omdat er eigenlijk ‘unam (F4) partem (F4)’ mee bedoeld is. Je kunt het vertalen met ‘het ene’. De persoonsvorm is ‘incolunt’, ‘bewonen’.

Je kunt nu de bijzin vertalen. En dat wordt dan:

	quarum		unam	incolunt	Belgae
B	waarvan	de Belgen	het ene	bewonen	
P	één	twee	drie	vier	

Zoals je ziet, is de Latijnse woordvolgorde anders dan de onze. Maar omdat je naar het Nederlands vertaalt, moet je de Nederlandse woordvolgorde aanhouden.

Over de bijzinmaker ‘quarum’ krijg je later meer te horen in les 30. Maar voor het moment weet je nu hoe je een Latijnse samengestelde zin aanpakt. Die vertaal je gewoon zin voor zin. Alle woorden die bij de hoofdzin horen, vertaal je bij elkaar tot

een Nederlands geheel. En met alle woorden van de bijzin maak je daarna een complete Nederlandse bijzin. Dat levert dus het volgende op: ‘hoofdzin: Heel Gallië is verdeeld in drie delen, bijzin: waarvan de Belgen het ene bewonen’.

de tweede bijzin

Maar samengestelde zinnen kunnen ook langer zijn. En uit meer dan één hoofdzin en één bijzin bestaan. Want - en dat ga je hier meemaken - bij een hoofdzin kan meer dan één bijzin staan. En dat gebeurt door te ‘koppelen’. Want in de taal kan ‘hetzelfde’ aan ‘hetzelfde’ worden vastgemaakt door middel van een zogenaamd ‘koppelwoord’. Dat is een woordje als ‘en’ of ‘maar’. Dat kan staan tussen alle woorden die hetzelfde zijn. Als je zegt ‘zij is lief én slim’ staat het koppelwoordje ‘en’ tussen twee bijvoeglijke naamwoorden. En als je zegt ‘Piet wel maar Jan niet’ koppelt ‘maar’ twee zelfstandige naamwoorden.

Die zelfde koppelwoordjes ‘en’ of ‘maar’ kunnen ook twee bijzinnen aan elkaar koppelen. Alleen dan moet je er wel rekening mee houden dat er woorden verdwijnen. Wanneer wij in het Nederlands bijzinnen aan elkaar koppelen, verdwijnen er gewoon woorden. Kijk maar ‘Hij zocht zijn schoenen omdat hij naar buiten wilde en niet op blote voeten’. In dit zinnetje is ‘omdat hij naar buiten wilde’ de eerste bijzin. Die is door ‘en’ gekoppeld aan de tweede bijzin. Maar die is allesbehalve compleet. Want er staat geen bijzinmaker in, het heeft geen onderwerp en het heeft geen persoonsvorm. Het zou moeten zijn ‘omdat hij niet op blote voeten wilde’.

Als de ene bijzin gekoppeld wordt aan de andere bijzin speelt deze tweede bijzin dus ‘leentjebuur’. Er staan allerlei woorden niet die je uit de eerste bijzin erbij moet denken. Ik laat je het zien. Je ziet de eerste bijzin staan, het koppelwoord in het midden en de tweede bijzin waarin ik alle woorden die je erbij moet denken cursief gedrukt heb.

B	omdat hij naar buiten wilde	en	<i>omdat hij</i> niet op blote voeten <i>wilde</i>
	eerste bijzin		tweede bijzin

Het zal je misschien verbazen, maar in het Latijn gaat het ook zo. Wanneer de ene bijzin aan de andere gekoppeld wordt, verdwijnen er ook woorden. Die moet je erbij denken om de bijzin te kunnen begrijpen. En dat is met de tweede bijzin in Julius Caesars eerste samengestelde zin uit de *de bello Gallico* zoals zijn boek kortweg genoemd wordt.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani

Zoals je ziet, bestaat de tweede bijzin uit de woorden ‘aliam Aquitani’. Omdat deze bijzin gekoppeld is aan de eerste begin je met er het koppelwoordje ‘et’, ‘en’ tussen te zetten. Dat zie je in het schema hieronder waar ik de hoofdzin vanwege plaatsgebrek verkort weergeef. De woordjes ‘Gallia ... tres’ stellen de hoofdzin voor. Maar je kunt wel heel duidelijk zien hoe het schuingedrukte woordje ‘*et*’ de eerste bijzin aan de tweede koppelt.

H	Gallia ... tres			
B		quarum unam incolunt Belgae	<i>et</i>	aliam Aquitani
		eerste bijzin		tweede bijzin

Je ziet ook dat de tweede bijzin zelf verre van compleet is. Hij bestaat uit de woordjes ‘aliam Aquitani’ en dat is natuurlijk geen complete bijzin. Er staat geen bijzinmaker in en de persoonsvorm die een normale bijzin altijd heeft, staat er ook niet.

Je moet dus leentjebuurt gaan spelen. Want alles wat de tweede bijzin nodig heeft, staat wel in de eerste bijzin. Wanneer je die er allebei bij denkt, is de tweede bijzin wel compleet en staat er ‘*quarum aliam Aquitani incolunt*’ waarbij ik de woorden die je erbij moet denken schuin gedrukt heb. Wanneer je deze bijzin gaat

vertalen moet je je ook weer houden aan de Nederlandse woordvolgorde en dat betekent:

- plaats één: de bijzinmaker: dat is ‘quarum (F7)’
- plaats twee: het onderwerp: dat is ‘Aquitani (M6)’
- plaats drie: waar het werkwoord om vraagt: dat is ‘aliam (F4)’
- plaats vier: de persoonsvorm: ‘incolunt’.

De bijzinmaker is ‘quarum (F7)’. Dat betekent ‘waarvan’ en daar zijn de drie delen van Gallië mee bedoeld. Het onderwerp is ‘Aquitani (M6)’ dat de ‘Aquitaniërs’ betekent, een volk dat in het zuidwesten van Frankrijk woont. Omdat het werkwoord ‘incolunt’, ‘bewonen’ een overgankelijk werkwoord is dat om een lijdend voorwerp vraagt, staat het lijdende voorwerp van de bijzin op plaats drie. Dit ‘aliam (F4)’ is een bijvoeglijk naamwoord dat zelfstandig gebruikt is omdat er eigenlijk ‘aliam (F4) partem (F4)’ mee bedoeld is. Je kunt het vertalen met ‘het andere’ of ‘het tweede’. De persoonsvorm is ‘incolunt’, ‘bewonen’.

	<i>et</i>	<i>quarum</i>		aliam	<i>incolunt</i>	Aquitani
B		waarvan	de Aquitaniërs	het andere	bewonen	
P		één	twee	drie	vier	

De samengestelde zin die je nu kunt vertalen bestaat uit één hoofdzin en twee gekoppelde bijzinnen. Daarvan luidt de Latijnse tekst ‘Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani’ en als je eerste de hoofdzin, dan de eerste bijzin en tenslotte de tweede bijzin apart vertaalt, krijg je ‘Heel Gallië is verdeeld in drie delen waarvan de Belgen het eerste deel bewonen, de Aquitaniërs het tweede ...’ En dan heb je dezelfde woorden weggelaten als het Latijn.

en dan is er ook nog een derde bijzin

Wanneer je de hele eerste zin uit Caesars Gallische oorlog over-

neemt en doorleest tot de punt aan het einde, staat er dit.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur.

Hier zie je nog een derde bijzin staan die gekoppeld is aan de tweede bijzin. En die uit niet meer dan een enkel woord bestaat, het woordje ‘tertiam’. Om te begrijpen wat Caesar hier bedoelt, moet je gaan aanvullen. Je begint met het plaatsen van het koppelwoordje ‘et’, ‘en’ voor de derde bijzin zodat je weet dat je met een gekoppelde derde bijzin te maken hebt. Dat ziet er zo uit:

H	Gallia ... tres				
B		quarum ... Belgae	et	aliam Aquitani	et tertiam
		eerste bijzin		tweede bijzin	derde bijzin

En dan vul je verder aan. Daarvoor ga je ook weer naar de eerste bijzin waar je de bijzinmaker ‘quarum’ en de persoonsvorm ‘incolunt’ vindt. Alle aanvullingen zie je in het schema hieronder cursief afgedrukt.

H	Gallia ... tres				
B		quarum ... Belgae	aliam Aquitani	et	<i>quarum tertiam incolunt</i>
		eerste bijzin	tweede bijzin		derde bijzin

Wanneer je deze derde bijzin gaat vertalen moet je ook weer de Nederlandse woordvolgorde aanhouden. Maar daarbij stuit je op het probleem dat er geen onderwerp te zien is. De ‘Belgae (M6)’ zijn het onderwerp van de eerste bijzin, de ‘Aquitani (M6)’ het onderwerp van de tweede bijzin. Maar wie het onderwerp van de derde bijzin zijn, kun je daaruit niet afleiden. Om die reden begin ik ermee om het onderwerp onbenoemd te laten. En dan wordt de Nederlandse woordvolgorde:

plaats één: de bijzinmaker: dat is ‘quarum (F7)’
 plaats twee: het onderwerp: ontbreekt
 plaats drie: waar het werkwoord om vraagt: dat is ‘tertiam (F4)’
 plaats vier: de persoonsvorm: ‘incolunt’.

De bijzinmaker is ‘quarum (F7)’. Dat betekent ‘waarvan’ en daar zijn de drie delen van Gallië mee bedoeld. Wat het onderwerp is, zien we straks maar voor het moment is het genoeg dat je weet dat het er niet staat. Het werkwoord is ‘incolunt’, ‘bewonen’ is een overgankelijk werkwoord dat om een lijdend voorwerp vraagt. En dat lijdend voorwerp is ‘tertiam (F4)’ een bijvoeglijk naamwoord dat zelfstandig gebruikt is omdat er eigenlijk ‘tertiam (F4) partem (F4)’ mee bedoeld is. Dit lijdend voorwerp van de bijzin staat op plaats drie. Op plaats vier staat de persoonsvorm ‘incolunt’, ‘bewonen’.

	<i>et</i>	<i>quarum</i>		tertiam	<i>incolunt</i>	???
B		waarvan	???	het derde	bewonen	
		één	twee	drie	vier	

Deze zin kun je dus niet vertalen omdat je het onderwerp nog niet weet. Maar wat het onderwerp is, zie je als je verder leest

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur.

Daar zie je achter de derde bijzin ‘tertiam’ het woordje ‘qui (M6)’, ‘wie’ staan. Dat is een bijzinmaker die aangeeft dat er na ‘tertiam’ een nieuwe bijzin begint. Dat is dus een bijzin bij een bijzin. En die heeft dezelfde taak als een bijzin bij een hoofdzin. Want de bijzin die met ‘qui (M6)’, ‘wie’ begint, verleent diensten aan de derde bijzin ‘tertiam’. Het verband tussen ‘tertiam’ en deze nieuwe bijzin is ook weer hiërarchisch. Want de oude bijzin is de baas en

de nieuwe is de knecht. En om dat uit te drukken gebruik ik Romeinse cijfers. De hogere bijzin om het maar zo te noemen krijgt het symbooltje BI. Dat is de afkorting voor ‘bijzin van de eerste graad’ zoals de officiële term voor de hogere bijzin is. En de afkorting BII is het symbool voor de lagere bijzin die officieel bijzin van de tweede graad heet.

In het schema hieronder zie je het. Uit ruimtegebrek geef ik van de zinnen het eerste en het laatste woord met daar tussenin stippeltjes voor de ontbrekende woorden. De verhoudingen zijn duidelijk. In de bovenste regel staat de hoofdzin, te herkennen aan de hoofdletter H. Op de regel daaronder staan naast elkaar de drie gekoppelde bijzinnen I elk in hun eigen vak met vooraan de afkorting BI. Helemaal onderaan staat achter de afkorting BII de bijzin van de tweede graad.

H	Gallia ... tres				
BI		quarum ... Belgae	aliam Aquitani	tertiam	
BII					qui ... appellatur

qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellatur

is de volledige tekst van de bijzin van de tweede graad. Deze bijzin is de knecht van de derde bijzin I ‘tertiam’. Deze bijzin II wordt ingeleid door de bijzinmaker ‘qui (M6)’, ‘wie’, een indirect gebruikt vragend voornaamwoord. Je komt het tegen in een zin als ‘wie dit leest, is gek’. Het is een bijzinmaker en maakt van de woorden ‘qui ipsorum lingua Celtae nostra Galli appellatur’ dus een bijzin. Bij het vertalen van deze bijzin II moet je ook weer de Nederlandse woordvolgorde voor bijzinnen aanhouden.

Op plaats één staat de bijzinmaker ‘qui’, ‘wie’. Omdat deze bijzinmaker tegelijkertijd het onderwerp van de bijzin is, is er geen extra plaats nodig voor het onderwerp. Daardoor komt op plaats twee dat waar de persoonsvorm om vraagt. Op de laatste plaats drie komt de persoonsvorm. Het resultaat is dan:

plaats één: bijzinmaker en onderwerp: dat is ‘qui (M6)’, ‘wie’
 plaats twee: waar het werkwoord om vraagt: dat is ‘Celtae (M6)’ en ‘Galli (M6)’
 plaats drie: de persoonsvorm: ‘appellatur’

De bijzinmaker is ‘qui (M6)’, ‘wie’ waar de mensen mee bedoeld zijn die nog genoemd gaan worden. En dit ‘qui’ regeert de persoonsvorm ‘appellatur’. Dat werkwoord betekent ‘genoemd worden’ of ‘heten’ en is een koppelwerkwoord. Het naamwoordelijk deel waar een koppelwerkwoord altijd om vraagt, bestaat uit twee zelfstandige naamwoorden in de onderwerpsvorm. Het zijn ‘Celtae (M6)’, een mannelijk zelfstandig naamwoord van declinatie I en ‘Galli (M6)’. Omdat ‘Celtae (M6)’ en ‘Galli (M6)’ gekoppeld zijn, kun je er het beste ook een koppelwoordje tussen zetten. En daar is ‘*aut*’, ‘of’ het geschiktst voor.

	qui	Celtae <i>aut</i> Galli	appellatur
B II	wie	Kelten of Galliërs	heten
	bijzinmaker	naamwoordelijk deel	koppelwerkwoord
P	één	twee	drie

In de zin zie je ook nog de woorden ‘ipsorum lingua’ staan dat gelijk is aan ‘in lingua (F5) ipsorum’, ‘in de taal van henzelf’ waar de taal van de Kelten mee bedoeld is. En het voorzetsel ‘in’ moet je evenals het woord ‘lingua’ bij ‘nostra Galli’ zetten zodat er staat ‘in nostra lingua Galli’, ‘in onze taal’ waar Caesar mee bedoelt dat de Kelten in zijn moedertaal, het Latijn, Galliërs heten. Compleet is de vertaling van deze bijzin II dan ‘wie in hun eigen taal Kelten of in de onze Galliërs heten’.

terug naar de derde bijzin I

Nu kun je de derde bijzin I ‘tertiam’ compleet maken. Want nu weet je wat je allemaal aan moet vullen, maar ook dat bijzin II een onderwerpszin is die het onderwerp van deze bijzin I is en de

persoonsvorm regeert. Wat je aanvult is het koppelwoordje ‘et’, de bijzinmaker ‘quarum’ en de persoonsvorm ‘incolunt’. En wat je op de plaats van het onderwerp moet zetten, is de onderwerpszin en bijzin II ‘qui ipsorum lingua Celtae nostra Galli appellatur’. De verdeling over de plaatsen wordt dan zo:

plaats één: de bijzinmaker: dat is ‘quarum (F7)’

plaats twee: het onderwerp: Bijzin II ‘wie in hun eigen taal Kelten of in de onze Galliërs heten’

plaats drie: het lijdend voorwerp: ‘tertiam (F4)’

plaats vier: de persoonsvorm: ‘incolunt’, ‘bewonen’

BI	et	quarum	...	tertiam	incolunt
BII			qui ... appellatur		
	en	waarvan	wie Kelten ... heten	het derde	bewonen
F		bijzinmaker	onderwerp	lvp	ww.
P		een	twee	drie	vier

Voor het overzicht krijg je alles nog een keer onder elkaar: de Latijnse tekst, het schema van de constructie en de vertaling.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellatur.

H	Gallia ... tres				
BI		quarum ... Belgae	aliam Aquitani	tertiam	
BII					qui ... appellatur

‘Heel Gallië is verdeeld in drie delen waarvan de Belgen het ene, de Aquitaniërs het tweede en wie in hun eigen taal Kelten of in de onze Galliërs heten het derde bewonen’.

wat je te zien krijgt

De hulp die ik je geef bij alle zinnen van Julius Caesar die je gaat vertalen, bestaat uit drie elementen. Ik begin met je elke keer de originele tekst in dikke letters aan te bieden. Daaronder zie je het schema met de zinnen waaruit de samengestelde zin bestaat. Dus de hoofdzin op de bovenste regel, daaronder de eerste bijzin enzovoort. Elke zin heeft een eigen blok en bij het vertalen concentreer je je steeds op het ene blok waar je mee bezig bent.

Onder het overzicht van de zinsdelen staat een tekst over de koppelingen. Daar kun je lezen welke zinnen aan elkaar gekoppeld zijn. Als er koppelwoorden gebruikt worden noem ik ze en als er geen koppelwoorden staan, zeg ik het ook.

Onder de tekst over de koppelingen vind je van elke zin, hoofdzin of bijzin, terug hoe hij geconstrueerd is. Ik vertel je dus wat het onderwerp van de zin is, wat de persoonsvorm is en waar de persoonsvorm om vraagt. Over bepalingen - daar bedoel ik de bijvoeglijke naamwoorden, bezitters, bijvoeglijk gebruikte voorzetselconstructies en bijwoorden mee - zeg ik niets. Die kun je zelf toevoegen.

Tot slot geef ik de woordjes die in het stuk staan met zo nodig ook inhoudelijke toelichting. Dus dit ga je zien:

Latijnse tekst
 schema van de zinsopbouw
 tekst met de koppelingen
 draagconstructie per zin
 woordjes

Om je een idee te geven van hoe het aanbod eruit ziet, geef ik je van Caesars eerste zin uit de Gallische oorlog, de tekst, het schema, de koppelingen en de woordjes. Precies zoals ik dat voor alle zinnen die je nog gaat lezen zal doen.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur.

H	Gallia ... tres				
BI		quarum ... Belgae	aliam Aquitani	tertiam	
BII					qui ... appellantur

In deze tekst zie je een hoofdzin, met drie zonder koppelwoord gekoppelde bijzinnen I en een bijzin II.

Het onderwerp van de hoofdzin is ‘Gallia’ dat de persoonsvorm ‘est divisa’ regeert. Dat is een passief gebruikt overgankelijk werkwoord en werkwoord van ruimte/tijd waar ‘in partes’ als voorzetselconstructie bij hoort.

De eerste bijzin I wordt ingeleid door het betreffelijke voornaamwoord ‘quarum (F7)’, ‘waarvan’ waar de delen van Gallië mee bedoeld zijn en heeft ‘partes’ als ‘antecedent’. Dat is de technische term voor het woord in de hoofdzin waar de betreffelijke bijzin iets bij vertelt. Het onderwerp is ‘Belgae (M6)’ dat de persoonsvorm ‘incolunt’ regeert. Dat is een overgankelijk werkwoord waar het zelfstandig gebruikte ‘unam (F4)’ als lijdend voorwerp bij hoort.

De tweede bijzin I wordt ingeleid door het betreffelijke voornaamwoord ‘quarum (F7)’, ‘waarvan’ waar de delen van Gallië mee bedoeld zijn en dat je erbij moet denken. Het onderwerp is ‘Aquitani (M6)’ dat de persoonsvorm ‘incolunt’ die je er ook bij moet denken, regeert. Dat is een overgankelijk werkwoord waar het zelfstandig gebruikte ‘aliam (F4)’ als lijdend voorwerp bij hoort.

De derde bijzin I wordt ingeleid door het betreffelijke voornaamwoord ‘quarum (F7)’, ‘waarvan’ waar de delen van Gallië mee bedoeld zijn en dat je erbij moet denken. Het onderwerp is bijzin II dat de persoonsvorm ‘incolunt’ die je erbij moet denken, regeert. Dat is een overgankelijk werkwoord waar het zelfstandig gebruikte ‘tertiam (F4)’ als lijdend voorwerp bij hoort.

Bijzin II wordt ingeleid door het indirect gebruikte vragende voornaamwoord ‘qui (M6)’, ‘wie’ of ‘die’. Dit ‘qui’ is ook het onderwerp en regeert de persoonsvorm ‘appellantur’. Dat is een is een koppelwerkwoord waar (1) ‘Celtae’ en (2) ‘Galli’ als naamwoordelijk deel bij horen.

Gallia, Galliae F, Gallië; bedoeld is het gebied ten noorden van de Romeinse provincie Gallia Narbonensis; dat is een gebied dat grofweg samenvalt met de huidige Provence in Frankrijk
omnis adj., heel, al; ‘omnis (F1)’ hoort bij ‘Gallia (F1)’
divido III, divisi, divisum, verdelen; ‘divisa est’ is 3e pers. ev. ind. perf. pass. F; zie verderop in deze les voor conjugatie III
in prep.m.acc., in, naar
pars, partis F, deel
tres adj., drie; ‘tres (F9)’ hoort bij ‘partes (F9)’; zie voor ‘tres’ hieronder les 36
qui, quae, quod, zelfstandig betreffelijk voornaamwoord, die, dat; ‘quarum (F7)’ betekent ‘waarvan’; zie hieronder les 30
unus adj., één; ‘unam (F4)’ is zelfstandig gebruikt; zie hieronder les 36
incolo III, incolui, incultum, bewonen; ‘incolunt’ is 3e pers. mv. ind. praes. act.; zie verderop in deze les voor conjugatie III
Belga, Belgae M, Belg; dit is een mannelijk woord van declinatie I
alius adj., ander, tweede; ‘aliam (F4)’ is zelfstandig gebruikt ‘het tweede’ waarmee het tweede deel van Gallië bedoeld is
Aquitanus, Aquitani M, Aquitaniër; bewoner van een streek in het zuidwesten van Frankrijk
tertius adj., derde; ‘tertiam (F4)’ is zelfstandig gebruikt ‘het derde’ waarmee het derde deel van Gallië bedoeld is
quis, quis, quid, zelfstandig vragend voornaamwoord, wie, wat; ‘qui’ is hier de M6 vorm van
ipse, ipsa, ipsum adj., zelf; hier is ‘ipsorum (M7)’ zelfstandig gebruikt ‘van hen zelf’ waar de Kelten mee bedoeld zijn; zie voor ‘ipse’ hieronder les 28
lingua, linguae F, taal

Celta, Celtae M, Kelt; dit is een mannelijk woord van declinatie I noster, nostra, nostrum adj., ons; 'nostra (F5)' is zelfstandig gebruikt 'door onze' waar onze taal mee bedoeld is; voor Caesar en zijn lezers is daar het Latijn mee bedoeld; zie voor 'noster' hieronder les 29

appello I, roepen, noemen; 'appellantur' 3e pers. mv. ind. praes. betekent 'genoemd worden' of 'heten'

Gallus, Galli M, Galliër

Julius Caesars verhaal over zijn oorlog in Gallië heet *Commentarii de bello Gallico* dat zoveel betekent als 'schets van de oorlog in Gallië'. Het bestaat uit in totaal zeven boeken waarbij elk boek gelijk staat aan een 'boekrol'. Dat is lang vel papier waar ongeveer vijftig pagina's geschreven tekst op pasten en dat als zelfstandig boek in de boekhandel te koop was. Zo'n boekrol kun je je het beste voorstellen als een vel papier van zo'n vijf meter lang met houten handvaten aan de uiteindes. Op dat vel papier stonden de bladzijden tekst naast elkaar zoals de grijze vlakje hieronder.

De zin 'Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur' is de eerste zin van het eerste boek van Caesars *Commentarii de bello Gallico*.

CONJUGATIE III

In deze les krijg je ook te maken met de werkwoorden van de derde conjugatie of conjugatie III. Als voorbeeld gebruik ik het werkwoord 'emo III, kopen' en daarvan krijg je alle actieve en alle passieve persoonsvormen te zien.

In totaal heeft het werkwoord 'emo III, kopen' in het actief drie onvoltooiden tijden waarvan twee ook een aparte conjunctivus. De tijden zijn het praesens of o.t.t., het imperfectum of o.v.t. en het futurum of o.t.t.t. Voor die tijden heeft het Latijn een rijtje persoonsvormen in de indicativus of 'echt waar-modus'. En voor het praesens en het imperfectum heeft het ook nog een rijtje voor de 'misschien waar-modus' of conjunctivus. In een schema met alleen de tweede persoon enkelvoud zijn dit de mogelijkheden.

ONVOLTOOID		ACTIEF	ACTIEF
		indicativus	conjunctivus
praesens	o.t.t.	em-i-s	cum em-a-s
imperfectum	o.v.t.	eme-ba-s	cum em-e-re-s
futurum	o.t.t.t.	em-e-s	

praesens indicativus o.t.t. actief

Om deze tijd en wijs te maken begin je bij de woordenboekvorm 'emo III, kopen'. Daarvan maak je de stam of de praesens-stam door de laatste letter '-o' te schrappen waarna 'em-' als stam tevoorschijn komt. Aan deze stam zit de betekenis 'kopen' vast, de tijd 'nu' en de wijs 'indicativus' of 'echt waar'. Achter de stam komt eerst een letter voor de uitspraak en daarna de uitgangen voor de personen.

Wanneer ik 'emis', 'jij koopt' als voorbeeld neem, zie je de volgende elementen: